

Хэнтий аймгийн Засаг даргын газар
Дэлхийн байгаль хамгаалах сангийн
Монгол дахь хөтөлбөрийн газар
“СиТиБи” ХХК
“Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ

**Хэнтий аймгийн Биндэр сумын
“Хөмөл балж” ОНХГ-ын агнуурын бүс
нутгийн нарийвчилсан агнуур зохион
байгуулалт**

Улаанбаатар

2013 он

Гарчиг

Товч танилцуулга	2
Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал	2
Зорилго, зорилтууд	5
Хугацаа	5
Оролцсон хүмүүс	6
Нэг. Бэлтгэл ажил	6-10
1.1. “Хөмөл балж” ОНХГ-ын төлөв байдал	6
1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ ...	7
1.3. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдсан техник хэрэгслэлийн бэлтгэл	9
1.4. Газрын зураг бэлтгэл	10
1.5. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацаа	10
1.6. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх журам, заавар, аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлсэн байдал	10
1.7. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлага олгосон байдал	10
1.8. Агнуур зохион байгуулалт хийхэд оролцогсдод танилцуулах хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрэм, заавар, холбогдох хууль тогтоомжууд	10
1.9. Захиалагчтай тохиролцсон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудал	10
Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн	10-12
2.1. Арга зүй	10-12
2.1.1. Ойн туруутны тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.	11
2.1.2. Ойн туруутны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх	11
2.1.3. Анализ хийх	11
2.1.4. Ойн туруутны хүйсийг тодорхойлох	11
2.2. Замлал	11
2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа	12
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн	12
3.1. Популяцийн байдал	12
3.2. 3.1.1. Тархац нутаг	12
3.1.1. Тоо, толгой	13
3.1.2. Сүргийн бүтэц сүрэглэл,	13
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ	14
3.2.1. Нөхөн үржил	14
3.2.2. Агнуурын нөөц	15
3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ..	17
3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ	17
3.3.2. Агнуурын бүс нутгийн ойн туруутны популяцид	

нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд	18
3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах	18
3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент	19
Дөрөв. Бусад	19- 20
4.1. Агнуур зохион байгуулалтын эхлэлийн хэлэлцүүлэг	19
4.2. Агнуурын бүс нутгийн дотоод агнуур зохион байгуулалтын үр дүнг хүлээлгэн өгөх	20
4.3. Агнуур зохион байгуулалтын зардал	20
4.4. Хэлэлцүүлэг	20
4.5. Санал	20
4.6. Ном зүй	21
4.7. Хавсралт	21

Хэнтий аймгийн “Хөмөл балж” орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газрын нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Агнуур зохион байгуулалтад хамрагдсан зүйлүүд

- Бор гөрөөс
- Зэрлэг гахай

Бор гөрөөсний ангилал: Бор гөрөөс нь туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), бугынхан овог (*Cervidae*), гөрөөсний *ò⁰ðèèéí* (*Capreolus*) түрүүтэн.

Тархац: ОХУ, Казакстан, Хятад, Монгол, Бүнд Найрамдах Солонгос улс, БНАСАУ-д тархсан.

ᠶᠡᠨ ᠪᠦᠰᠢᠶᠢᠨ ᠨᠢᠶᠲᠤ ᠨᠣᠳᠭᠠᠷ ᠲᠠᠷᠬᠤᠰᠠᠩ. Тухайлбал. Хангай, Хэнтий, Хөвсгөлийн уулс, Их хянганы уулс болон Монгол алтайн зүүн хойд хэсгээр тархсан.

Статус: Бор гөрөөс (*Capreolus pygargus* Pallas, 1771) нь Монгол улсад элбэг зүйл.

Бор гөрөөс нь Монголын хөхтний улаан дансанд “тархац нутаг уудам, популяцийн тоо хэмжээ буураагүй” гэж үнэлэгдэн, олон улсын болон бүс нутгийн хэмжээнд “анхааралд өртөхөөргүй” гэж тэмдэглэгдсэн байна.

9-р сарын 1-ээс 12-р сарын 1 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон ахуйн зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Бор гөрөөсний тархац нутгийн 13 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Ховордлын шалтгаан: Мах, эврийг нь авч ашиглахаас гадна эмчилгээний зорилгоор зөвшөөрөл, хяналтгүй, хууль бусаар их агнадаг нь ховордох шалтгаан болж байна.

Зэрлэг гахайны ангилал: Зэрлэг гахай нь туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), гахайнхан овог (*Suidae*), гахайн $\text{ò}^{\circ}\text{ð}\text{ë}\text{é}\text{é}\text{í}$ (*Sus*) түрүүтэн.

Тархац: Түүхэн тархац нь Евразийг бүхэлд нь хамарч байсан. Одоогоор дэлхийн олон оронд нутагшуулсан.

S.s.nigripes салбар зүйл Их нууруудын хотгор, Монгол алтай баруун хэсгээр тархсан.

S.s.raddeanus салбар зүйл салбар зүйл нь Хангай, Хөвсгөл, Хэнтий, Монгол дагуурын хээр, Их хянганы уулсаар тархсан.

Стамус: Зэрлэг гахай (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758) нь Монгол улсад элбэг зүйл. Зэрлэг гахай нь Монголын хөхтний улаан дансанд олон улсын хэмжээнд “Анхааралд өртөхөргүй”, бүс нутгийн хэмжээнд “Ховордож болзошгүй” гэж үнэлэгдсэн байна. Зэрлэг гахайны популяцийн талаарх мэдээлэл дутмаг. Хэрэв хангалттай мэдээлэл хуримтлагдвал “А” шалгуураар дахин шалгаж ховордлын ангилалд оруулах боломжтой гэж үздэг. Агнуурын хэмжээ өндөр, амьдрах орчны доройтол зэрэг аюул нүүрлэж буйг энэхүү улаан дансанд тэмдэглэсэн байдаг.

9-р сарын 1-ээс 12-р сарын 1 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон ахуйн зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Зэрлэг гахайн тархац нутгийн 13 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Ховордлын шалтгаан

Махыг нь хэрэглэх зорилгоор хууль бусаар олноор агнадаг нь ховордлын гол шалтгаан болж байна. Уул уурхай, мод бэлтгэл болон түймрийн уршгаар амьдрах орчин нь доройтож байна.

Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал

Ан амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь илэрхий юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын дүнд үндэслэсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, “нутгийн иргэдэд түшиглэсэн” хэлбэрийн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлснээр тэдний орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх боломжтой бөгөөд улмаар зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрдэнэ.

Дээрх зарчмын дагуу зэрлэг амьтны амьдрах орчныг хамгаалах зорилгоор хэд хэдэн орон нутгийн хамгаалалттай газрыг Биндэр, Батширээт сумын нутагт байгуулсны нэг нь “Хөмөл балж” ОНХГ юм.

2012 онд “Амьтны тухай” хууль батлагдаж агнуур зохион байгуулалтын тайлан дүгнэлтийг үндэслэн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэхээр болов. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг хуулийн өөрчлөгдсөн заалтууд, шинэ нөхцөлд зохицуулан шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын тогтоолоор баталсан байна.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Хөмөл балж” ОНХГ-ын АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийх, менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг WWF-ийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газрын захиалгаар “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ 2013 онд гүйцэтгэлээ.

Зорилго, зорилтууд

Хэнтий аймгийн Биндэр сумын нутаг “Хөмөл балж” орон нутгийн хамгаалалттай газарт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан БОНХЯ-аар хэлэлцүүлэн батлуулах нь үндсэн зорилго юм.

Зорилтууд:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Хөмөл балж орчимд ойн туруутны нөөцийг тогтоох

2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох
5. Шинэчлэгдэн боловсрогдсон “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын дагуу зөвлөлгөөнийг агнуурын бүс нутгийг хариуцагч нөхөрлөл, хуулийн этгээдийн төлөөллийг оролцуулан хийх

Б. Боловсруулалтын явцад

6. “Хөмөл балж” агнуурын бүс нутагт хийсэн нарийвчилсан агнуур,зохион байгуулалтын тайлан,
7. Менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан захиалагчид өгөх.

Хугацаа

Бэлтгэл ажил 2013 оны 5-р сарын 15-аас 25.

Хээрийн хайгуулын хугацаа 2013 оны 06-р сарын 01 –наас 6-р сарын 30.

Боловсруулалтын хугацаа -2013 оны 6-р сарын 30-ноос 7-р сарын 30

Судалгаанд оролцогсод:

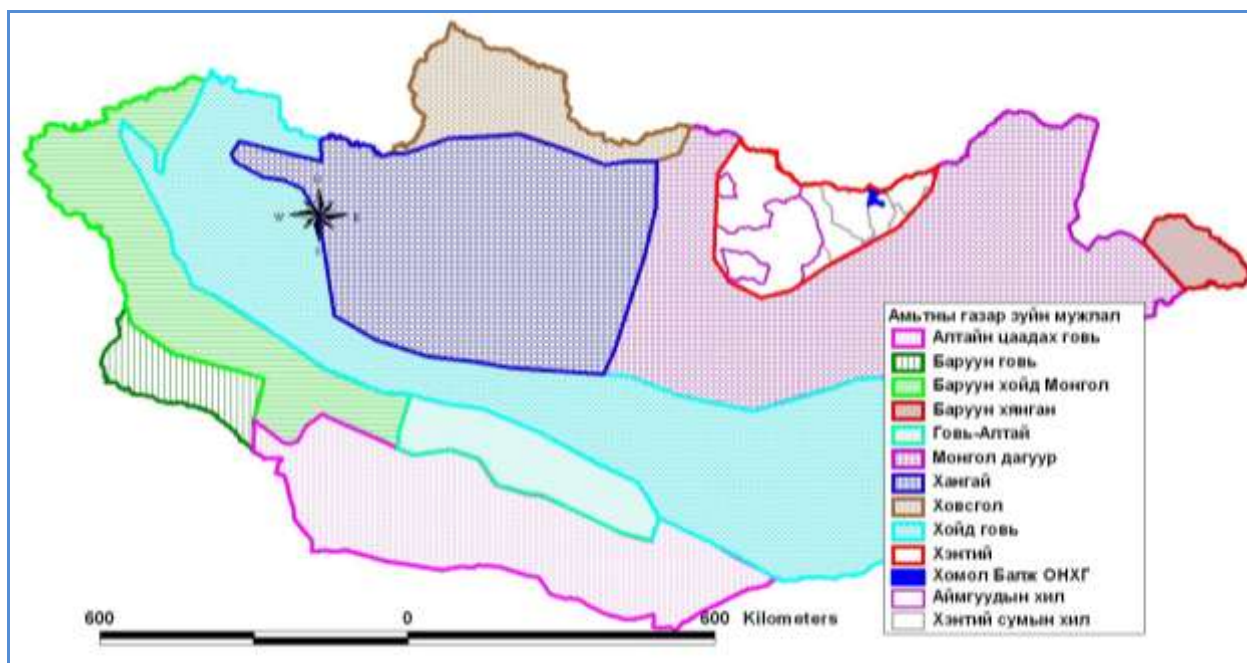
1. С.Амгаланбаатар -“Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын агнуур зүйч
2. Д.Мөнхбаатар - “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-ын агнуур зүйч
3. Э.Нямцэцэг - “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-д дадлагажигч, агнуур зүйн ангийн оюутан,
- 5.Жаргалсайхан - Хилийн цэргийн ...-р ангийн ахлагч
6. Батсайхан - Биндэр сумын ойн мэргэжлийн байгууллага “Досанар” ХХК-ны захирал
7. Д.Чулуунбаатар - жолооч

Нэг. Бэлтгэл ажил

1.1. “Хөмөл балж” АБН-ийн газрын төлөв байдал

“Хөмөл балж” нь Хэнтий аймгийн Биндэр сумын нутагт орших ба Амьтны газар зүйн мужлалаар Умардын дэд их муж, Тайгын муж, Дорнод сибирийн дэд мужийн Хэнтийн тойрогт хамрагддаг.

1-р газрын зураг. “Хөмөл балж” ОНХГ ба амьтны аймгийн газар зүйн мужлал

Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Хөмөл балж” орон нутгийн хамгаалалтай газар нь Хэнтий аймгийн Биндэр сумын нутагт оршино.

Тухайн нутгийн ой, ус намаг бүхий уулс нь уулын нуга, ойт хээрийн ландшафт зонхилсон байх онцлогтой. Ойт нутгийн ландшафтын гол онцлог нь чийгшэл их байдаг.

Уур амьсгал

Уур амьсгалын хувьд эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Жилд орох хур тунадасны хэмжээ харьцангуй их 350-450 мм. Хур тунадасны дийлэнх нь зуны улиралд унадаг байхад тогтвортой цасан бүрхүүл XI сард тогтох ба V сарын сүүлээр ханзарч эхэлдэг байна. Агаарын харьцангуй чийгшил ихтэй. Уур амьсгал чийглэг, ус зүйн сүлжээ нилээд нягт гол горхи олон байх онцлогтой.

Хөрс, ургамалжилт

Хөрсөн бүрхэвч нь уулын хүрэн хөрснөөс ихэвчлэн бүрдэх боловч хар хүрэн, ойн саарал хөрс нилээд тархсан, уулын хар шороон ба хар хүрэн хөрстэй. Голуудын эхэн хэсгээр уулын ширэнгэт нугын хөрс тархах ба улалж, бушилж, хаг, хөвд ургана. Ургамлан нөмрөгт улалж - бушилж - улалж - үетэнт алаг өвс - дэгнүүлт үетэнт өндөр уулын хэв шинж зонхилно.

Нурууны зүүн хэсгийн ян сарьдаг бүхий газарт хаг, хөвд голлох ба хааяа өлөн өвс тааралдана. Ихэнх хэсэгт далан товч, тагийн гол гэсэр, түмэн навчит хувиланги, шарилж, навчит хувиланги, хэвтээ дэгд зэрэг ургамлаас бүрдэх алаг өвс - дэгнүүлт - үетэнт, дэгнүүлт - үетэн - алаг өвс бүхий бүлгэмдэл голлодог байна.

1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ

“Хөмөл Балж” АБН-ийг Биндэр сумын Засаг дарга Н.Алтангэрэл Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын 2013-08-06-ны өдрийн 36 тоот тогтоолыг үндэслэн 2014-04-07-ны өдөр “Досанар” ХХК, “Хөмөл балж” нөхөрлөл, “Амин нутаг” нөхөрлөлүүдтэй хэсэгчлэн хариуцуулахаар гэрээ байгуулан аймгийн БОГ-ын даргаар батлуулсан байна.

*1-р хүснэгт. “Хөмөл балж” агнуурын бүс нутгийг гэрээний
дагуу хариуцуулсан байдал*

дд	Хариуцсан нөхөрлөл, хуулийн этгээд	Талбай (га)	Газрын нэр	Удирдлагын нэр, харилцах утас, гэрээний дугаар
1	“Досанар” ХХК	4390	Гутайн урд ар	С.Батсайхан, 98602813, № 01
2	“Хөмөл балж” нөхөрлөл	36265	Хөмөл балж	Б.Лхагважав, 98600002, № 02
3	“Амин нутаг” нөхөрлөл	6000	Гутайн хойд ар, Төөрдөг	Б.Алтан-Үр, 98563870, № 03.

“Хөмөл балж” орчимд зэрлэг гахай, бор гөрөөсний агнуур хийгддэг гэх боловч энэ орчимд агнагдсан ангийн статистик мэдээ байхгүй.

1.3. Өмнөх агнуур зохион байгуулалтын ажлын танилцуулга

“Хөмөл балж” ОНХГ-т агнуур зохион байгуулалт хийгдэж байгаагүй.

1.4. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв. Үүнд

- Дуран
- Спарингоскоп
- Зургийн аппарат
- GPS
- Бүртгэлийн хуудас
- ArcView 3.2 программ бүхий laptop
- Радио станц
- Rangefinder (зай тодорхойлогч)
- Компас

1.5. Газрын зураг бэлтгэл:

1:100000 болон 1:500000-ын масштабтай байр зүйн зураг бэлтгэсэн.

1.6. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу 6-р сарын 6-аас 7-р сарын 1-нд ажилласан.

1.7. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлж хайгуулд оролцогчдод танилцуулав. Тухайлбал “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн батлагдсан “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” зэргийг танилцуулж хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв.

Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу унагах, халтирч унах, мориноос унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул анхааруулав.

- 1.8. ***Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг*** оролцогчдод сургаж эзэмшүүлсэн. Тухайлбал, тодорхой зайг баримжаалан болон “Rangefinder” ашиглан тодорхойлох, GPS, компас хэрэглэх, газрын зураг ашиглах, бүртгэл маягтуудыг бөглөх зэрэг дадлага эзэмшүүлэв.
- 1.9. ***Захиалагчтай тохиролцон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудлыг*** гэрээндээ тусгав.

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн

2.1. Арга зүй:

1. Бор гөрөөс, зэрлэг гахайны нөөцийг “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал” ашиглан тогтоов. Маршрутын болон талбайн буюу “block” аргыг хослуулан хэрэглэв. Хайгуулын замлалыг урьдчилан тогтоов. Бид зөвхөн ОНХГ-т судалгаа хийх бөгөөд энэ нь харьцангуй том бус талбай тул сорилын талбайг санамсаргүй сонголтоор бус байршил нутгийн ихэнхийг хамруулах зорилго тавьсан. Дээж талбай нь ОНХГ дахь байршил нутгийн нийт талбайн 80,3 % болж байна.
2. Газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView программ, түүний өргөтгөлүүдийг ашиглан зураглал үйлдэв.
3. Бор гөрөөс, зэрлэг гахайн сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, янзага, торой гэж ангилав.
4. Нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж эмд оногдох 1 настай бодгалийн харьцаагаар тогтоов.
5. Агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи, хүйсний харьцаа, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
6. Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа талуудын гаргасан саналыг харгалзав.

Захиалагчаас тавьж буй дараах шаардлагыг баримталсан:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын заалтуудыг мөрдөв.

Орон нутгийн ан агнуур хариуцсан ажилтнууд, нөхөрлөлийн гишүүд, үр дүнг хэрэглэгчдийн төлөөлөгчдийг аль болох өргөн оролцуулж мэдээлэл өгөх, авах, сургахыг чухалчлав.

2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.

Бор гөрөөс, зэрлэг гахайны тархац, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2 программ, түүний Spatial Analyst, Home range зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэсэн 2 аргаар тогтоов.

2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Ойн туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. Анализ хийх

Статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг тул боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан.

2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох

Нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн хэмжээ, эвэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

“Хөмөл балж” орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нь 868,01 км² талбайтай. Бид “Хөмөл балж” орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар орчимд 124,3 км замлалд, 5,6 км-ийн өргөн зурваст судалгаа хийсэн. Ажиглалтын дээж талбай нь 696,1 км² болсон нь тухайн ОНХГ-ын нийт талбайн 80,3% болж байна. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийхэд агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь сорилын талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл нөхцөл биелэгдсэн байна.

2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуул хийхдээ бор гөрөөс, зэрлэг гахайн нөөцийг тогтооход тохиромжтой хугацааг харгалзав.

Гурав. Боловсруулалтын үр дүн

Монголын Анчдын нийгэмлэгийн мэргэжилтнүүдийн хийсэн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын тайланд нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх газрыг Хэрлэн баян Улаан орчмын аргаль хонины тархац нутаг, Онон голын эхэн орчим (Хавтгар), Эрээний нурууны арын Онон голын сав нутаг гэж санал болгосныг аймгийн БОГ нь Хэнтий аймгийн Засаг даргын саналыг нэмж тусгаад нарийвчилсан АЗБ хийх газар гэж тодорхойлсон байдаг.

Ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын тайланд “молцог хандгай, баданга хүдэр, халиун буга, хүрэн баавгай, ойн булга, зэрлэг гахай, бор гөрөөс, монгол тарвагатай ба сүүлийн жилүүдэд усан булга өсөж байна. Хөтүү, хур, сойр элбэг, тул байдаг учир агнуурын болон фото-сафари аяллыг хөгжүүлэх боломжтой” гэж дүгнэсэн байдаг.

Хэнтий аймгийн агнуурын амьтдын ховордлын зэргийг улсын хэмжээний үнэлгээгээр буюу “Улаан данс”-ыг ашиглан үнэлсэн байна. Молцог хандгай, баданга хүдэр нь “нэн ховор” амьтад. Дээр дурдагдсан бүх зүйлүүд Хөмөлбалж орчимд элбэг бус. Элбэг, хэвийн, ховор гэх нь харьцангуй ойлголт бөгөөд аман

судалгаа авсан үед голдуу орон нутгийнхны үнэлгээгээр бичигдээд байдаг. Жишээлбэл буга 1000 байснаа 300 болоход “ховор” болсон гэж ярьдаг атлаа бүр устаад дараа нь 30 орчим болж үзэгдээд эхлэхээр “элбэг” болсон гэж яриад эхлэх жишээтэй. “Нэн ховор” амьтдыг судалгаа шинжилгээнээс бусад зориулалтаар ашиглахыг хориглодог. Иймээс баданга хүдэр, молцог хандгай нь агнуурт ашиглагдахгүй тул агнуур зохион байгуулалтад хамаарахгүй зүйлүүд юм.

Ховор зүйлүүдийг “ахуйн зориулалтаар” агнахыг зөвшөөрдөггүй. Орон нутгийнхны оролцоотой агнуурын тогтвортой менежмент нь ахуйн зориулалтаар ашиглаж болох зүйлүүдэд суурилсан байх зохимжтой. Өөрөөр хэлбэл орон нутгийнхан өөрсдөө ашиглах боломжтой, ашиглаж ирсэн уламжлалтай ан амьтан байх нь зүйтэй. Буга, баавгай, булга нь Засгийн газрын 2001 оны тогтоолоор “ховор” гэж үнэлэгдсэн зүйлүүд. Иймээс ахуйн зорилгоор агнагдахгүй. Монгол тарвага бараг устахад хүрсэн зүйл. Багахан талбайд цөөн тоогоор үлдсэн. Дээр дурдсан бүх зүйлүүд энэ нутагт агнуурын нөөцгүй байна. Хүмүүс жил бүр олон тоогоор нь агнаад байдаггүй ч цөөн амьтныг цөөн тоогоор агнах нь ч популяцид халтай байдаг. Дөнгөж үзэгдэх төдий, агнуурын нөөцгүй эдгээр зүйлүүдийг ядаж энэ 5 жилдээ мөнгө олох зорилгоор агнах биш хойчийн тогтвортой байдлаа бодоод хамгаалах ажлыг сайн хийх нь зүйтэй байна.

Харин бор гөрөөс, гахай нь “нэн ховор”, “ховор” жагсаалтад бүргэгдээгүй тул ахуйн зорилгоор агнах боломжтой зүйлүүд. Тэгээд ч жил бүр олон тоогоор хууль бусаар агнадаг гэж нутгийн иргэд үздэг. Иймээс ашгийг нь хүртэх боломжтой энэ 2 зүйлийг нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын хамрах зүйлд оруулж анхаарах шаардлагатай гэж үзсэн болно. Хөмөлбалж орчимд “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д заасан нөхцлийг биелүүлэн 696,1 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь АБН-ийн нийт талбайн 80,3 % болж байлаа. Ийм байдлаар хангалттай хэмжээний талбайд ажилласан боловч бор гөрөөснөөс бусад зүйлийн туруутан, том махчид, тэдгээрийн ул мөрийг тэмдэглээгүй байна.

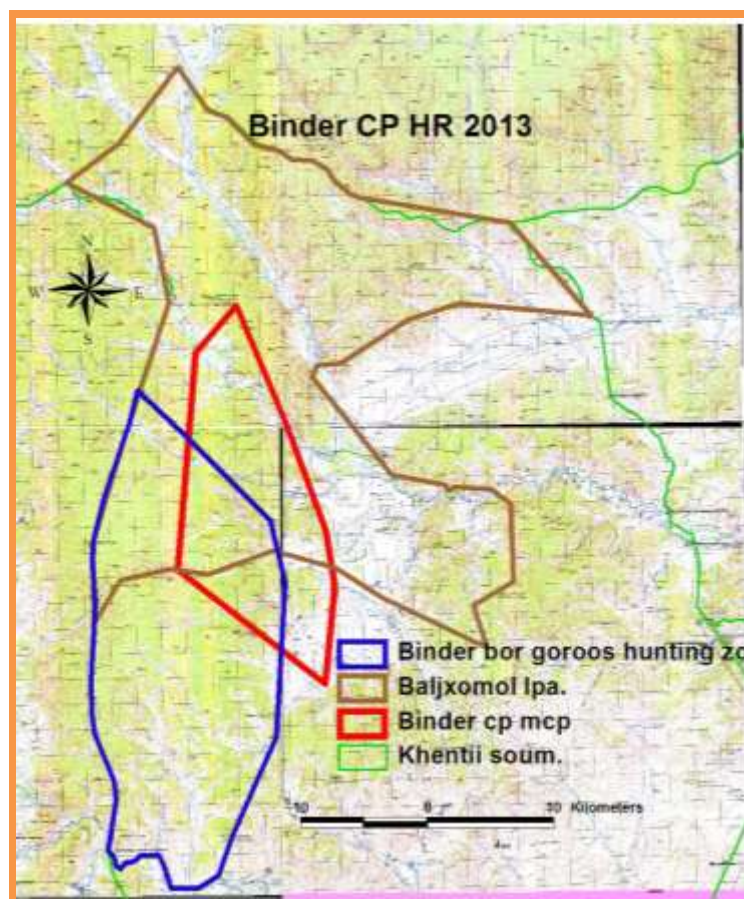
Бүртгэлийн хүснэгтийг хавсаргав.

3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

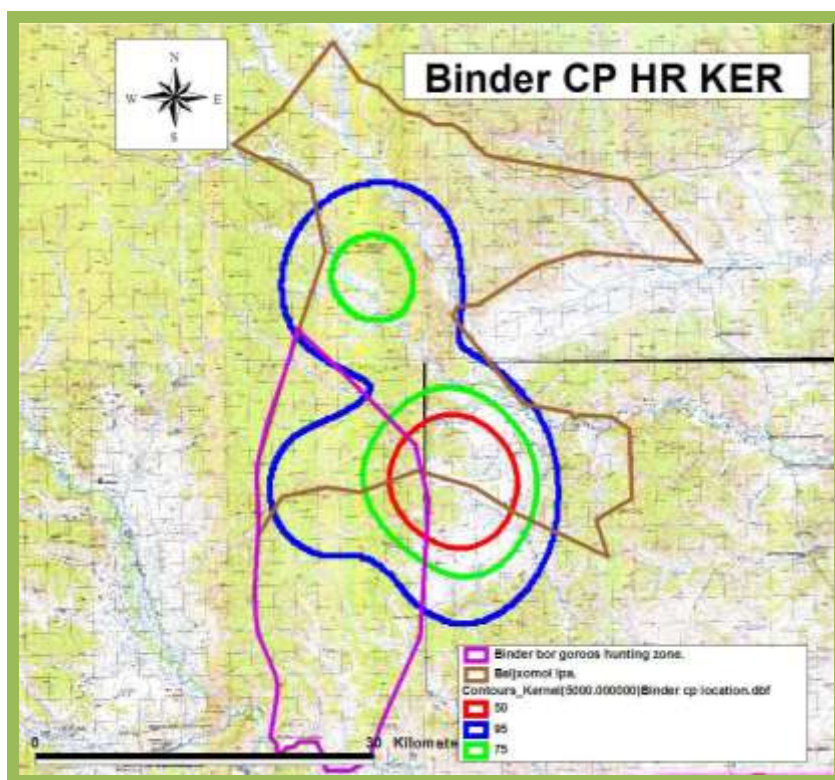
Бор гөрөөсний эзэмшил нутаг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход 216,9 км² талбайтай байв (1-р зураг).

2-р зураг. “Хөмөл балж” ОНХГ ба Биндэрийн агнуурын бүс дэх бор гөрөөсний эзэмшил нутаг (хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгт буюу МСР)

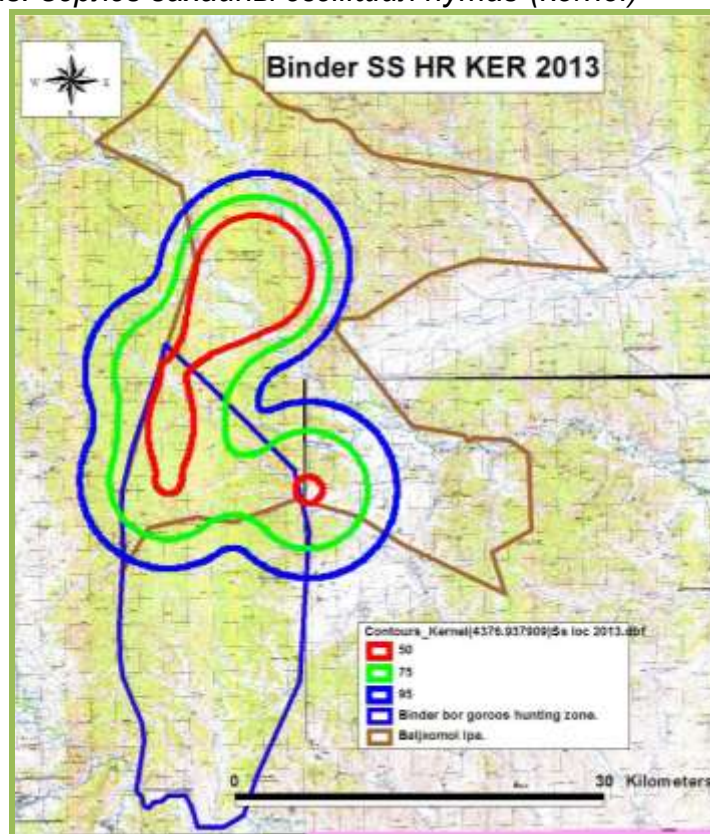
Бор гөрөөсний эзэмшил нутгийг Kernel аргаар тогтоохдоо 95, (75, 50) %-ийн магадлалаар тогтоосон эзэмшил нутаг нь 95%-д 647,1 км² (75%-д 237,7%, 50%-д 103,7 км²) байна (2-р газрын зураг).

3-р газрын зураг. “Хөмөл балж” ОНХГ-ын бор гөрөөсний эзэмшил нутаг (kernel)

Зэрлэг гахайны эзэмшил нутгийг Kernel аргаар тогтоохдоо 95, (75, 50) %-ийн магадлалаар тогтоосон эзэмшил нутаг нь 95%-д 588,2 км² (75%-д 362,8, 50%-д 121,8 км²) байна (4-р газрын зураг).

4-р газрын зураг. Зэрлэг гахайны эзэмшил нутаг (kernel)

3.1.2. Нөөцийн үнэлгээ

Бор гөрөөс

Бид “Хөмөл балж” ОНХГ-т 696,1 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь ОНХГ-ын нийт талбайн 80,3 % болж байгаа юм. Нийтдээ 36 талбайд ажиглалт хийсэн ба нийт 25 цэгт бор гөрөөс тэмдэглэсэн нь нийт талбайн 69,4% болж байна.

Дээж талбайдаа 31 бодгаль үзэж тэмдэглэсэн. Бор гөрөөс төллөснийхөө дараа бартаанаасаа гардаггүй учир ажиглах боломж бага болдог. Бид тухайн газартаа байвал зохих бор гөрөөсний 10 орчим хувийг харсан гэж үзвэл (бидний ажилласан газрын 90% орчим нь мод, торлог бартаатай байсан) дээж талбайд 300±10 орчим бор гөрөөс байх магадлалтай.

“Хөмөл балж” ОНХГ-ын орчмын бор гөрөөсний нөөц нь **380±6** орчим байна.

Зэрлэг гахай

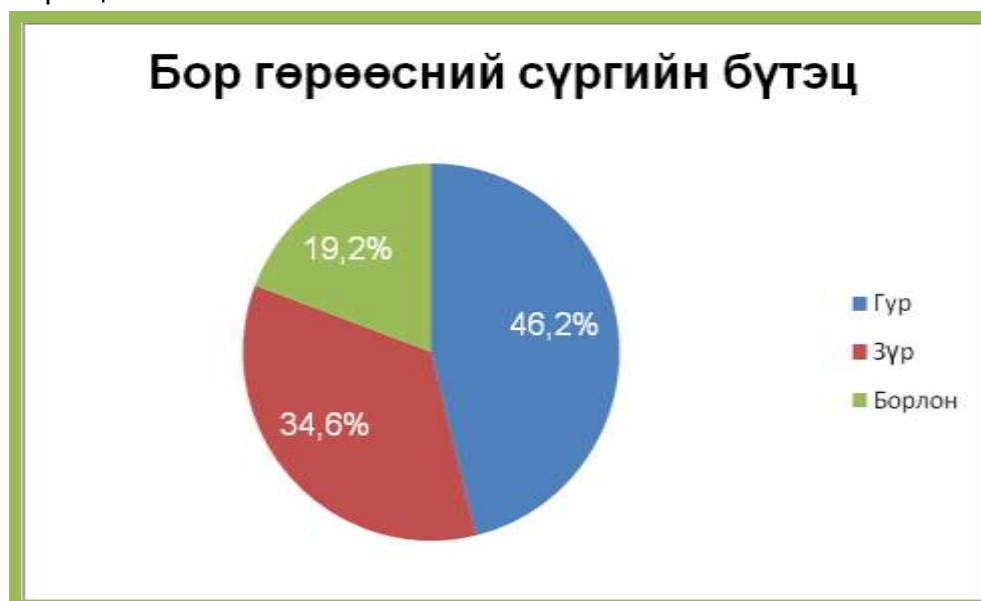
Бид “Хөмөл балж” АБН-т 696,1 км² дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь АБН-ийн нийт талбайн 80.3 % болж байгаа юм. Нийтдээ 36 талбайд ажиглалт хийсний 5 талбайд зэрлэг гахай болон түүний ул мөр тэмдэглэсэн нь нийт талбайн 13,9% болж байна. Дээж талбайдаа 41 бодгаль үзэж тэмдэглэсэн.

“Хөмөл балж” ОНХГ-ын орчмын зэрлэг гахайны нөөц нь 150±20 орчим байна.

3.1.3. Сүргийн бүтэц сүрээглэл,

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ бор гөрөөсний 25 сүргийн 31 бодгаль тэмдэглэв. Сүргийн бүтэц нь гур:зүр:1 настай:янзага гэсэн дарааллаар 46,2:34,6:19,2:0,0 хувьтай байлаа (1-р диаграмм).

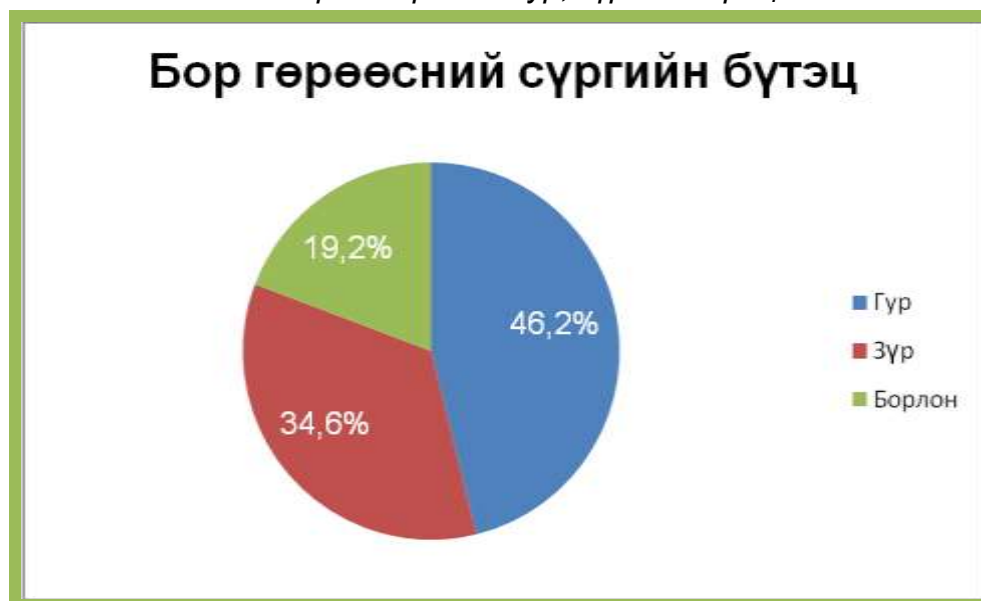
1 –р диаграмм Биндэр сумын “Хөмөл балж” ОНХГ-ын бор гөрөөсний сүргийн бүтэц.

Судалгааны явцад янзага тэмдэглээгүй тул төлжилтийн хувийг гаргах боломжгүй байлаа.

Гур, зүрийн харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд гур, зүрийн харьцаа 1:1,3 байгаа нь улсын дундаж үзүүлэлттэй ойролцоо байна (2-р диаграмм).

2-р диаграмм. Гур, зүрийн харьцаа

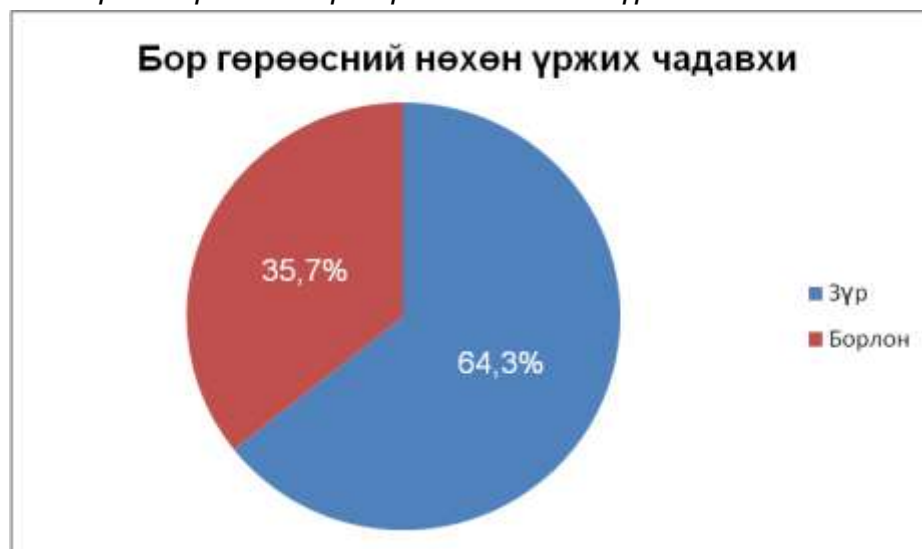
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. “Хөмөл балж” орчимд бид бор гөрөөсний 5 нэг настай бодгаль тэмдэглэсэн. Эндээс харахад бор гөрөөсний популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 55,5%-тай байна** (4-р диаграмм).

Гахайны нас, хүйсийг ялгаж чадаагүй тул нөхөн үржлийн чадавхийг тодорхойлж чадаагүй.

3-р диаграмм. Бор гөрөөсний нөхөн үржлийн чадавхи

3.2.2. Агнуурын нөөц

"Aāíóóðûí í°ö" āyæ āāíóóðûí àìüóíû áēīēīāēēí í°ö°°ñ òýāēēí °ñ°èò, ĸðæèèðèēā àēāāāāóóēāòāĸē āāīāò, āàðèò áíēīīæòìé òīī, òýīæýú болохыг “Амьтны аймгийн тухай” (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Агнуурын нөөцийн хувьд жил бүр **бие гүйцсэн 5-7 бор гөрөөс** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. 1 зэрлэг гахай агнуулах боломжтой.

Харин агнуулахдаа “Орон нутгийнханд түшиглэсэн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө”, “Бизнесийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Хөмөл балж” ОНХГ-ын орчимд цөөн малчин өрхүүд улирлаар сэлгэн байршдаг. Айл өрхийн байршлын судалгааг улирлаар авч анализ хийх шаардлагатай. Бид энэ удаагийн судалгаагаар малчдын байршлыг тэмдэглээгүй болно.

“Хөмөл балж” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгаа мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Бор гөрөөс, зэрлэг гахайнд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн ойн туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй.

3.3.2. Агнуурын бүс нутагт нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. “Хөмөл балж” орчмын нутагт анг багагүй хийдэг байна. Хэдийгээр нутгийн хүмүүс олон тоогоор агнадаггүй байж болох боловч тус бүс нутагт буугаар буудах, машин техникээр үргэх зэргээр дайжуулах нөлөө үзүүлдэг байна.

Хариуцах эзэн одоогоор шийдвэрлэгдээгүй байна. Яаралтай хариуцах эзнийг нь тодруулан гэрээ байгуулан үүрэг хүлээлгэх шаардлага бий.

Б. Абиотик хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага боловч цас их орох нь хорогдоход нөлөөлдөг байна.

3.4. ОНХГ, агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах

“Хөмөл балж” ОНХГ-ын гол зорилго нь ойн агнуурын амьтдын нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглах явдал юм. Агнуурын бүс нутаг

төдийгүй үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэрийг баталгаатай бий болгох нь ОНХГ, агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд ангаас орох мөнгийг хяналттайгаар зөвхөн ОНХГ, агнуурын бүс нутгийн менежментийн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй байдаг. Зуучлагч аж ахуйн нэгжүүдтэй гэрээндээ орлогын үүсвэрийн талаар тодорхой оруулж хуримтлал үүсгэх боломжтой. Орон нутгийн агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй бүтэц нь (нөхөрлөл, холбоо) анчидтай зуучлагчаар дамжуулалгүй өөрсдөө гэрээ байгуулан үйлчилгээгээ бүрэн хариуцан явуулах нь орлогын тогтвортой, өсөн нэмэгдэх үүсвэртэй болох гол арга байж болно. Үүний тулд агнах зөвшөөрлийг өөрсдийн мэдэлд авах, ангийн маркетингийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хэрэгжүүлэх чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх, харилцаа тогтоох болон бусад мэдлэг, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай болох бөгөөд энэ нь ихээхэн цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг.

Агнуурын бүс нутгийг “Амьтны тухай” хуулинд заасны дагуу хил хязгаарыг нь тогтоон сумын ИТХ-аас баталгаажуулах шаардлагатай бөгөөд агнуурын менежментийг нь “бэлчээрийн менежмент” болон газар ашиглалттай холбоотой бусад менежментүүдтэй нягт уялдаатай зохион байгуулах шаардлагатай байдаг.

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Хөмөл балж” ОНХГ ба агнуурын бүс нутгийг хариуцагчийн удирдлагын бүтэц нь тодорхойгүй байна. Ил тод байдлыг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлж, ялангуяа орлого зарлагатай холбоотой мэдээллээ оролцогч талууддаа ил тод мэдээлж байх нь итгэлцлийг бий болгон, элдэв хардлага сэрдлэгээс ангид байх боломж олгодог.

Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Энэ нь хууль бус үйлдлээс сэргийлнэ. Орон нутгийнханд түшиглэсэн агнуурын менежмент хариуцлагатай хэрэгжих нь тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. ОНХГ ба Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент

“Хөмөл балж” ОНХГ, агнуурын бүс нутгийг хариуцагч тогтоогдоогүй байгаа тул агнуурын менежментийн төлөвлөгөө боловсрогдоогүй.

Дөрөв. Бусад

Агнуур зохион байгуулалтын зардал

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг ДБХС-ийн Монгол дахь хөтөлбөрийн захиалж, “Аргаль, агнуур судлалын төв” ТББ-тай хамтран санхүүжүүлэв.

Дүгнэлт

Биндэр сумын “Хөмөл балж” ОНХГ-ын бор гөрөөсний нөөц нь **380±6** бөгөөд үүнээс **бие гүйцсэн 5-7 бор гөрөөс** агнуулах боломжтой.

Орон нутгийн хамгаалалттай газрын зэрлэг гахайн нөөц **90±10** орчим. Агнуурын нөөцийг тогтоох боломжгүй байна. Намрын улиралд дахин нэмэлт

14	2013.06.24	23:15	CP			1		1	48,88042	110,56003	1169		
15	2013.06.24	23:37	CP	1				1	48,88879	110,55999	1172		
16	2013.06.24	23:51	CP	1				1	48,90201	110,54924	1188	100	180
17	2013.06.24	0:00	CP			1		1	48,91461	110,54149	1196	300	260
18	2013.06.24	0:15	CP	1				1	48,91912	110,54162	1195		
19	2013.06.24	0:30	CP		1			1	48,92236	110,54822	1195		
20	2013.06.25	22:00	CP	2				2	48,91624	110,50236	1223	100	280
21	2013.06.25	22:20	CP		1			1	48,91034	110,48499	1242		
22	2013.06.25	23:09	CP			1		1	48,89561	110,40439	1333	150	90
23	2013.06.25	23:43	CP		1			1	48,89762	110,39103	1364		
24	2013.06.25	0:38	CP	1				1	48,91883	110,53725	1203		
25	2013.06.25	0:39	CP		1			1	48,91883	110,53725	1203		
26	2013.06.25	0:39	CP			1		1	48,91883	110,53725	1203		
27	2013.06.25	0:43	CP	1				1	48,92427	110,55116	1188		

1-р гэрэл зураг. “Хөмөл Балж” ОНХГ нь ус, намаг, шавар ихтэй, судалгааны замлалд ажиллахад хүндрэлтэй байлаа.

2-р гэрэл зураг. Судалгааны ажилд “Амгалант-ын заставын хамт олон мориор тусалж хайгуулд хамтран оролцсон юм

3-р гэрэл зураг. “Хөмөл Балж”-ын ОНХГ-ын ан амьтны талаар нутгийн иргэдийн мэдээлэл нэн чухал байв.

**“Хөмөл балж” АБН-ийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын тайлан бичсэн:
С.Амгаланбаатар, Д.Мөнхбаатар**